

TRYING TO ANALYZE THE ‘ENRICHMENT’ PARADOX OF CAPITALISM IN ARISTOTLE-MACINTYRE THOUGHT

AHMET YAVUZ ÇAMLI

Dr. Öğretim Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Mail: ahmetyavuz.camli@cbu.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0746-9755>

ABSTRACT

Modern capitalism ensures unexplored economic growth in the Western world. In this process, Western societies become richer. The increase in wealth leads to the maturation of the secular-rational mindset and to colonize all areas after one stage. With the internalization of money and power as the ultimate purpose, values such as morality, justice, virtue lose their effectiveness in economic life. That is, religious and moral principles are dominated in exchange for immense wealth in capitalism. For the sake of enrichment, human beings are removed from being a purpose and dropped into a thing. Many theories are produced in the West to solve this basic problem. However, these attempts cannot reach a structural reform quality since they cannot go beyond the framework dominated by the capitalist mentality. For this reason, it will be argued that the mental structure must be revised first for the enrichment paradox of capitalism and the related pathological crises to be resolved correctly. For the proper management of enrichment, we will be applied to Aristotle and MacIntyre. In this line of thinking, the substitution of Max Weber’s mental and moral oriented “economic practical-rationality” phenomenon to the economic mentality dynamics will be presented as a solution proposal.

Keywords: Aristotle, MacIntyre, Rationality, Economic Practical-Rationality, Economic Justice.

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 06.07.2020
Kabul Tarihi: 19.09.2020
Yayın Tarihi: 15.11.2020
Yayın Sezonu: Temmuz - Aralık

Makaleye Atıf Bilgisi

ÇAMLI Ahmet Yavuz (2020). “Kapitalizmin ‘Zenginleşme’ Paradoksunun Aristotle-MacIntyre Düşüncesinde Çözümlemeye Çalışılması”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, sayfa aralığı: 170 | 193

muhafazakârdüşünce • yıl:16 - sayı:59 • temmuz-aralık 2020

KAPİTALİZMİN ‘ZENGİNLEŞME’ PARADOKSUNUN ARİSTO-MACINTYRE DÜŞÜNÇESİNDE ÇÖZÜMLENMEYE ÇALIŞILMASI

AHMET YAVUZ ÇAMLI

öz

Modern kapitalizm, Batı dünyasında daha önce tecrübe edilmemiş bir ekonomik büyümenin gerçekleşmesini sağlar. Bu süreçte Batı toplumları giderek daha fazla zenginleşir. Zenginlik artışı ise seküler-rasyonel zihniyetin olgunlaşmasına ve bir aşamadan sonra tüm alanları kolonize etmesine yol açar. Para, güç ve başarının nihai amaç olarak içselleştirilmesiyle ekonomik hayatta ahlak, hak, adalet, erdemlilik, iyilik ve dayanışma gibi değerler etkinliğini yitirir. Bireyin eylemlerine, kararlarına ve hayatına anlam üreten sosyo-kültürel sistem büyük ölçüde tahrip olur. Yani kapitalizmde, uçsuz bucaksız bir zenginlik karşılığında dini ve ahlaki ilkelerin egemenliğine son verilir. Ayrıca zenginleşme uğruna insan amaç/özne olmaktan çıkarılıp bir araç/şey konumuna düşürülür. Batı’da bu temel problemin çözümlenmesi adına pek çok teori üretilir. Ancak bu girişimler, kapitalist zihniyetin domine ettiği çerçeve dışına çıkamadığından bir yapısal reform niteliğine ulaşamazlar. Bu nedenle çalışmada kapitalizmin ürettiği zenginleşme paradoksunun ve buna bağlı oluşan krizlerin doğru bir şekilde çözümlenebilmesi için öncelikle zihni yapının yeniden inşa edilmesi gerektiği savunulmuştur. Zenginleşmenin doğru bir şekilde yönetilmesi konusunda Batı düşüncesi dünyasının en önemli isimlerinden Aristo ve Yeni-Aristocu kabul edilen MacIntyre’a müracaat edilmiştir. Bu düşünce ekseninde, Max Weber’in akıl ve ahlak yönelimli “ekonomik pratik-rasyonellik” olgusunun iktisadi zihniyet dinamiklerine ikame edilmesi çözüm önerisi olarak öne sürülecektir.

Anahtar Kelimeler: Aristo, MacIntyre, Rasyonelleşme, Ekonomik Pratik-Rasyonellik, İktisadi Adalet, Etik.

Giriş

İktisat disiplininin temel varsayımına göre; rasyonel birey, sahip olunan imkânlar çerçevesinde fayda veya kâr maksimizasyonuna ulaşmaya çalışır. Rasyonelleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan bu birey modeli, her eyleminde akli ön plana alan bir anlayışa sahiptir. Ancak bireyin her zaman akılcı davranmadığı çeşitli araştırmalarla kanıtlanır. Birey kimi zaman duygularına göre kimi zaman da farklı etkenlere göre hareket edebilir. Genel kabul görmüş varsayımına göre ise birey, rasyonelleşme sürecinde yitirdiği değerler manzumesinden dolayı davranışlarında sadece kendi çıkarına, başarısına veya hazzına odaklanır. Bu tarzdaki hedonist ve egoist zihniyetin kurumsallaşması, bireyi amaç olmaktan çıkarıp araçsallaştıran bir sisteme refere eder. Tüm bunlar birbiriyle bağlantılı krizler sürecini doğurur.

Batılı düşünürler, genel anlamda zenginleşmenin ortaya çıkardığı bu patolojik problemlere çeşitli açılardan yaklaşırlar. Mesela modern ekonomik sistemin sosyal maliyeti Max Weber'in teorisinde “anlam kaybı” (Weber, 1950: 259), “özgürlük kaybı” (Weber, 1950: 209), “demir kafes” (Weber, 1950: 123), “ruhsuz uzmanlar, hissiz hedonistler” ve “yeni putperestlik”tir (Weber, 1950: 145). Aynı problem Marx'ın düşüncesinde “yabancılaşma” (Marx, 1975: 324), Polanyi'de “hayaletler dünyası” (Polanyi, 1935: 375), Habermas'da “meşruiyet” ve “motivasyon krizi” (Habermas, 1984: 143; Habermas, 1973: 50), Durkheim'da “anomi” (Durkheim, 2005: 241), Adorno'da “çocuksu narsizm” (Adorno, 1970: 340), Horkheimer'da “akıl araçsallaşması” ve “akıl tutulması” (Horkheimer, 1947: 43) ve Lukacs'da “şeyleşme” (Lukacs, 1971: 83) gibi kavramlarla açıklanmaya çalışılır.

Patolojik problemlerin yanında, kapitalist zenginleşmenin bir diğer paradoksu iktisadi eşitsizlikleri ve adaletsizlikleri adeta tetiklemesidir. Keza burada cevap aranan alt soru şudur: “Artan servet toplumlar veya toplumdaki bireyler arasında adil bir şekilde dağılmış mıdır?” Ya da “piyasa sistemi, zenginleşmeye bağlı olarak mevcut eşitsizlik ve adaletsizlikleri gidermiş midir?” Amerikalı iktisatçı Hahnel'e göre “iktisat tarihçileri XX. yüzyılın son beşte birine dönüp baktıklarında en fazla dikkat çeken husus, gerek ülkeler içindeki gerekse ülkeler arasındaki servet ve gelir dağılımı eşitsizliğindeki büyük artış olacaktır” (Hahnel, 2005: 32). Covid-19 salgını döneminde yapılan bir araştırmaya göre salgının görüldüğü ilk üç aylık dilimde, Amerikan toplumunda en üst kesimdeki zenginlerin serveti 584 milyar dolar artış göstermiştir. Küresel sağlık krizi bir yana, tüm dünyada yatırımların durma noktasına geldiği, her gün binlerce kişinin işten çıkarıldığı, pek çok firmanın üretimlerini durdurduğu ve buna bağlı olarak iflasların peş peşe geldiği, tüketim harcamalarının geniş ölçüde

zorunlu tüketime kaydığı, küresel ticaret hacminin daraldığı ve küresel sermaye hareketliliğinin azaldığı bir dönemde zenginler daha varlıklı hale gelir. Bu durum neyin göstergesidir? Kapitalist sistem, her türlü olumsuzlukta dahi sermayedar azınlığın lehine işlemektedir (Hamilton vd., 2020).

Diğer bir araştırmada, Amerikan toplumundaki iktisadi eşitsizlikler ırksal boyutuyla değerlendirilir. 2018 yılı verilerine göre ABD genelinde beyazların olduğu bir hane geliri yıllık ortalama 65,9 bin dolar civarındayken siyahların olduğu bir hane geliri yaklaşık 41,5 bin dolardır. Siyah-beyaz arasındaki bu makas Minneapolis'te daha fazla açılır. Bu şehirde beyazların olduğu bir hane geliri yıllık ortalama 76 bin dolar civarındayken siyahların olduğu bir hane geliri yaklaşık 26 bin dolardır (United States Census Bureau, 2019). 2016'da ABD'de beyaz bir ailenin ortalama varlığı 171 bin dolar, siyah bir ailenin ortalama varlığı 17 bin 150 dolardır. Beyaz bir aile, siyah bir aileden ortalama on kat daha zengindir (Dettling vd., 2017).

Bunun yanında *PwC*, *The World Bank*, *International Monetary Fund (IMF)*, *OXFAM*, *Bloomberg the Company*, *UNDP* gibi oluşumların ve *Maddison* gibi iktisatçıların raporlarından iktisadi eşitsizlik ve adaletsizliklerle ilgili önemli veriler elde edilebilir. *Dünya Bankası* tarafından hazırlanan “Küresel Ekonomi Raporları” ve *IMF* tarafından sunulan “Küresel Ekonomik Görünüm Raporları”na bakılacak olursa küresel servet 1980 yılında 11,1 trilyon dolar iken, 1990'da 23,4 trilyon dolar, 2000'de 33,8 trilyon dolar, 2010'da 66,0 trilyon dolar, 2017'de 80,3 trilyon dolar, 2018'de 84,9 trilyon dolar, 2019'da 86,6 trilyon dolardır. Küresel zenginlikte oransal olarak 1980 yılında % 2,1, 1990'da % 3,4, 2000'de % 4,8, 2010'da % 5,4, 2017'de % 3,8, 2018'de % 3,6, 2019'da % 2,9 artış yaşanır (The World Bank, 2020; International Monetary Fund, 2020). İngiliz iktisatçı *Maddison*'ın 1990 yılı Uluslararası Geary-Khamis Doları'nı baz alarak yayınladığı rapora göre küresel finans krizinin yaşandığı 2008 yılında 50.973.935 dolar GSYH ortaya çıkarılır (Maddison, 2010). Bunun anlamı 2019 yılına kadar olan 11 yıllık sürede, piyasa sistemi nihai amacı olan “daha fazla zenginleşme”yi krize rağmen gerçekleştirmiştir. Dahası *PwC*'nin sunduğu verilere göre küresel zenginliğin 2016-2050 yıllarını kapsayan 34 yıllık zaman diliminde % 130 oranında artacağı tahmin edilmektedir (PwC, 2017).

İngiliz kuruluş *Oxfam*'ın raporları bir cevap niteliğindedir. *Oxfam*'ın 2020 Ocak ayı raporuna göre 2019 yılında dünya milyarderlerinin sayısı 2 bin 153 kişidir ve bu azınlığın serveti 4 milyar 600 milyon kişinin toplam servetinden fazladır. Ayrıca piramidin tepesindeki yüzde 1'lik dilimde yer alan zenginlerin varlığı, 6 milyar 900 milyon kişinin toplam servetinin iki katından daha fazladır (Oxfam, 2020). Küresel çapta yoksullukla mücadeleye adanmış

bir kuruluş olan *Oxfam*'ın 2019 Ocak ayı raporu çok daha detaylı veriler içerir. Genel tabloya bakıldığında küresel servetin her geçen gün sayıları azalan bir azınlığın tekeline girmesi göze çarpar. Rapora göre küresel nüfus içinde en düşük gelire sahip yüzde 50 nüfusun servetine eşdeğer servet sahibi zenginlerin (milyarderlerin) sayısı 2016 yılında 61 iken 2017 yılında 43'e ve 2018 yılında 26'ya gerilemiştir. Yani küresel gelirden en çok payı alan 26 milyarderin serveti, dünya nüfusunun en fakir yüzde 50'sini oluşturan 3,8 milyar insanın servetine eşdeğerdir. 2008 krizinden bu yana geçen zamanda zenginlerin sayısı neredeyse iki katına çıkmıştır. 2018 yılında 2200 zengin kişinin serveti 900 milyar dolar artmıştır. Bu artış günlük 2,5 milyar dolardır. 2018'de dünyanın en zengini olan *Amazon.com*'un sahibi Jeff Bezos'un serveti 112 milyar dolardır. En üst gelir grubunun (yüksek azınlığın) serveti yüzde 12 oranında artarken dünyadaki yüzde 50 nüfusu oluşturan en alt azınlığın varlığı yüzde 11 azalmıştır. Yani 2018 yılında da zenginler daha fazla zenginleşirken yoksullar daha da yoksullaşmıştır (*Oxfam*, 2019).

Bloomberg Milyarderler Endeksi'nin 2019 yılı verileri incelendiğinde ise en zengin 500 milyarderin servetinde 12 ay içinde yüzde 25 oranında artış kaydedilir. Bu servet bir yılda 1 trilyon 200 milyar dolar artarak toplamda 5 trilyon 900 milyar dolara yükselmiştir (*Bloomberg the Company*, 2020). Sürekli artan küresel servete rağmen "2019 Küresel Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi"nde ortaya koyulduğu üzere yoksulluğun ileri boyutlarda seyretmesi söz konusudur (*UNDP*, 2019). Ayrıca Dünya Bankası'na göre dünya çapında çalışan sayısının yaklaşık yüzde 50'si günde 5,5 doların altında bir ücretle çalışır ve zenginleşme artışına bağlı olarak yoksullukla mücadele de zorlaşır (*The World Bank*, 2018).

Piketty'nin de belirttiği gibi "modern büyümenin doğasının ya da piyasa ekonomisinin kurallarının, servet eşitsizliklerini doğal yoldan azaltıp, toplumsal ahenk ve istikrarı tesis edecek bir kabiliyeti bulunduğunu düşünüyorsak, kendi kendimizi kandırıyoruz demektir" (Piketty, 2014, s. 405). Odaklanması gereken konu adaletsizliklerin temelindedir. Mevcut adaletsizlikleri tetikleyen unsur başlangıçtaki şartlardır. Yetersiz beslenme, eğitimde fırsat eşitliğinin olmaması, temiz suya ulaşım ve barınma sorunları gibi temel ihtiyaçların veya temel özgürlüklerin karşılanmamasıdır. Bu durumdaki bir ailede büyüyen çocuk ile yüksek gelirli bir ailede büyüyen çocuk arasında büyük çaplı fırsat eşitsizliği bulunur. İyi bir iş, iyi bir hayat, iyi bir eğitim gibi hedefler kimileri için imkânsızdır. Esas problem iktisadi eşitsizlikten ziyade iktisadi adaletsizliklerdir (Phelps, 2020; Sen, 2000; Rawls, 1971).

Kapitalizmi eleştiren yukarıdaki düşünörlere göre gerek iktisadi adalet-sizliklere gerekse sosyo-patolojik problemlere maruz kalan insanı sağlıklı kılabilmenin başlıca yolu onu yeniden amaç konumuna yükseltmektir. Ayrıca insanın tüm eylem ve kararlarına iyilik, doğruluk, ahlaklılık, erdemlilik gibi değerlerin yön vermesini sağlayacak zihni yapının yeniden inşa edilmesi gerekir. Weber bireyin hem kendi faydasını hem de karşısındaki faydasını düşünerek eylemde bulunmasını ve dini-ahlaki ilkeler çerçevesinde hareket etmesini “pratik-rasyonellik” olarak tanımlar. Aynı anlayışın iktisadi eylem ve kararlarda işlevsel olması “ekonomik pratik-rasyonellik” olarak ifade edilir. Ekonomik pratik-rasyonellik anlayışında ne homo-economicus gibi sadece kendi çıkarına odaklanan ne de meta-birey gibi amaç olmaktan çıkıp araç konumuna düşen birey modeli vardır. Tersine, bir özne konumunda yer alan rasyonel ve ilkeli birey modeli tasarlanır.

Bu doğrultuda Aristo ve MacIntyre’in düşünce haznesinden yola çıkılarak iktisadi rasyonelitenin ve zenginleşmenin birey üzerindeki tahribatı giderilmeye çalışılacak, aynı zamanda çözüm olarak bir “dinamik” sunulmaya çalışılacaktır.

1. Aristo’nun Düşüncesinde Ekonomik Pratik-Rasyonellik

Batı düşünce dünyasının baş mimarlarından olan Aristo “ekonomik pratik-rasyonellik” olgusunu hem teorik hem de pratik açıdan detaylı bir şekilde inşa eder (Duran, 2017: 228). Aristo oğluna ithafen kaleme aldığı *Nicomachean Ethics* adlı eserinde bu konuyu izah ederek etiğin insan davranışlarındaki öneminden ve pratik-rasyonelliğin felsefi temelinden bahseder. Ekonomik pratik-rasyonellik dizaynında belli başlı şartların varlığından söz ederek herkesin bu şartları taşıyamayacağını belirtir. Ona göre ekonomik pratik-rasyonel eylemi gerçekleştirebilecek birey erdemli, akıl sahibi, doğru karar veren, iyi eğitimli, kendine hakim, ölçölü, tecrübeli, ahlaklı, bilgili ve adil olmalıdır (Aristotle, 1906: 1-16). Bu bakımdan düşünürün zenginleşme kavramına bakışı günümüz insanına bir reçete sunacak niteliktedir.

A. Temel Amaç: ‘En İyi’ye Ulaşmak

Antikçağ Yunan filozofu ekonomik pratik-rasyonellik olgusuna geniş bir perspektiften yaklaşır. Pratik-rasyonel dizayn edilen bir hayatta bireyin esas amacı (telosu) ‘en iyi’ye ulaşmaktır. Aristo kurgusuna önce iyiyi sonra en iyiyi tanımlayarak devam eder. ‘İyi’ olan, herkes tarafından istenen ve kabul edilendir (Striker, 1996: 16). En iyi olan ise herhangi bir unsurun veya değerin kendisi için sevilmesi ve elde edilmek istenmesi, diğer unsurların da onu

elde etmek adına istenmesi ve bu yüzden başka bir unsurun istenmemesidir. Rasyonel eylemde bulunan birey hayatını en 'iyi' olanın üzerine inşa etmeye çalışır. Her düşünce, karar, eylem ve faaliyetini buna yönelik organize eder (Aristotle, 1906: 2). Düşünürü göre bu süreçte tek bir iyi yoktur, amaçlar istikametinde pek çok iyiden söz edilebilir. Bireyin amaçları değişebileceği gibi iyileri de değişebilir (1906: 13). Aynı zamanda her iyi, herkes için geçerlidir denilemez. İyiler aynı olsa da farklı bireylerin onları algılamaları ve açıklamaları değişkenlik gösterebilir (1906: 9).

Aristo iki çeşit iyiden bahseder. Bazı eylem ve değerlerin bizzatı iyi olduğunu, bazılarının da çeşitli özelliklerine bağlı olarak iyi olana yönlendirdikleri için iyi kategorisinde yer aldıklarını belirtir. Bu unsurların bir amaç olması gerekmez. Özde iyi olmaları yeterlidir. Görmek, düşünmek, yemek, içmek, uyumak gibi eylemler farklı amaçlar için sevilse de kendiliğinden iyilerdir (Aristotle, 1906: 11). Bunun yanında onur, erdem, akıl, fayda gibi değerler de kendileri iyi görüldüğü için istenir. Bahsi geçenler bireyler tarafından ulaşılmaya çalışılan mutlak hedefler olmasa bile tercih edilen unsurlardır (Aristotle, 1906: 13).

Aristo'ya göre bu noktada sorulması gereken soru (ekonomik) 'eylemde bulunurken hangi iyiyi arıyoruz?' sorusudur (1906: 12). Düşünür cevaben zenginlik konusunu örnek gösterir. Onun zenginlik konusuna yaptığı vurgu günümüzün en önemli iktisatçıları arasında gösterilen Nobel ödüllü Amartya Sen'e yeni refah ekonomisi eleştirisinde önemli bir done sağlar (Sen, 1981: 4).

Aristo'nun düşüncesinde zenginlik başlı başına bir amaç değildir ve öyle algılanmamalıdır. Bir amaç olarak kabul edilse bile daha yüksek bir amaç adına arzu edilen bir durumdur (1906: 9). O zaman zenginlik, amaçtan ziyade bir araçtır. Kendisi iyi olan bir amaç varsa tercih edilen iyi de bu amaçtır. Çünkü insanlar tarafından en çok amaç olarak belirlenen, kendisi iyi olan olmalıdır. Mesela kimseye muhtaç olmadan yaşamak ve çevresine faydalı olmak isteyen birinin zengin olmak istemesi bu anlayışa uygundur (Sandel, 2009: 229).

Ayrıca nihai amaca ulaşmak için farklı veya tali amaçlar da belirlenebilir. Düşünür bu hususta siyasetin güzel bir örnek olduğunu söyler. Siyaset neler yapılmalı ve nelerden uzak durulmalı konularında ihtiyaç duyulan yasaları kapsar. Bu nedenle siyaset var olan tüm iyileri içeren ve yönetilenler için en iyi olana ulaşmayı sağlayan bir alandır (Moss, 2011: 239).

B. Mutluluk ve En İyinin Özdeşliği

Aristo en iyiye ulaşma konusunda mutluluğa işaret eder. Pratik-rasyonel eylemin özünü oluşturan iyiye ulaşma durumunda bireyin aynı zamanda mutluluğu elde edeceğini savunur. Mutluluğun zenginlik gibi bir araç olmadığını, onun kendinden dolayı iyi olan, istenilen ve sevilen bir değer olduğunu öne sürer. Bu açıdan rasyonel bireyin genel amacının mutluluk olduğunu belirtir (1906: 14). Ona göre pratik-rasyonel eylem iyi bir hayatı, iyi bir hayat da mutluluğu garanti eder. İyi hayata sahip olan birey aynı zamanda mutludur der. Bu yüzden iyi hayat ile mutluluk arasında bir bağ kurulur (Gurtler, 2003: 803).

Aristo'ya göre ulaşılması gereken en iyi durum ya da mutluluk için ilk adım bilgidir. Peki bilinmesi gereken nedir? Aristo, pratik-rasyonel bir hayatın getirisi olan mutluluk için adalet, ahlak, güzel ve iyi gibi kavramların bilinmesi ve içselleştirilmesi gerektiğinden bahseder (Hardie, 1968: 33). Bir başka ifadeyle en iyi amacın gerçekleştirilebilmesi için ihtiyaç duyulan yol, yöntem ve şartların neler olduğunun bilinmesinin gerekli olduğunu söyler (Aristotle, 1906: 6). Düşünüre göre pratik-rasyonel davranan bireyin hayatı ve eylemleri bilgi çerçevesinde şekillenir. Bu süreç bireyi mutluluğa götürür. Mutluluk herkese göre farklı anlam içerir. Mesela fakire göre zengin olmak, hastaya göre sağlıklı olmak, hapisteki insana göre özgürlüğüne kavuşmak, hamile bir kadına göre bebeğini kucığına almak mutluluktur (1906: 5).

Diğer yandan Aristo'ya göre mutluluk tesadüfi gerçekleşen bir durum değildir. Mutluluk elde edilen ve ulaşılan bir durumdur. Herkes mutlu olma imkânı elde edebilir (1906: 22). Bireyler mutlu olmak için erdemli olmanın yanında hayatta aktif ve bilinçli bir şekilde rol almalıdır. Bu yüzden bir hayvan ya da bir çocuk mutlu olamaz. Onlar için ancak mutlu olma imkânlarının olduğu öne sürülebilir (Aristotle, 1906: 23). Bu itibarla Aristo çalışmaya, üretmeye, faal olmaya, dünyayı anlamlandırmaya özel anlam yükler. Daha spesifik olarak ekonomik pratik-rasyonelliğin mutluluk imkânlarını ortaya çıkaracağını belirtir.

C. Erdemlilik, Huy ve Tercihler

Aristo'nun pratik-rasyonellik kavramının sacayaklarından biri de bireyin erdemli olmasıdır. Erdem sahibi bireyin iyi bir hayat sürmesi ya da olumsuzluklar yaşasa bile mutlu olması kaçınılmazdır. Erdemli bireyin eylemleri iyi, hoş ve güzel olarak görülür. Her erdemli insan iyiye ulaşabilir denemez ancak erdemli birey iyi olanı tercih ederse ya da doğru karar verirse hayatın mottosunu ele geçirebilir. Hazlarına yenik düşmeyen erdemli insanlar mutludur. Bu durumda mutluluk en güzel, en iyi ve en hoş duygudur denebilir.

Mutluluk ruhun erdemle yoğrulması eyleminin sonucudur (Aristotle, 1906: 21). Bireyin en iyiye ulaşması erdeme uygun olan eylemlerin sürekliliğinden kaynaklanır. Yani birey mutlu olabilmek için erdemli eylemleri yalnızca bir süreliğine değil, hayatı boyunca ve her alanda gerçekleştirmelidir (Aristotle, 1906: 27). Mutlu insanlar diğer insanlara göre daha fazla erdemli davranış sergilerler. Bireyin hayatında olumlu gelişmeler olabileceği gibi olumsuz durumlar da görülebilir. Olumlu gelişmeler erdemli insanın mutluluğunu artırır. Olumsuz durumlarda ise erdemli insan sabreder ve sebat eder. Her ne olursa olsun hayatının felakete dönüşmesine izin vermez (Korsgaard, 1986: 74). İşini bilen tecrübeli bir komutanın ordusunu en iyi şekilde savaşa hazırladığı gibi ya da iyi bir usta elindeki malzeme ile en iyi ayakkabıyı nasıl yaparsa iyi bir insan da sahip olduklarıyla hayatını en iyi şekilde organize eder (Aristotle, 1906: 26).

Bu arada Aristo toplumsal hayatın gerçeklerinin göz ardı edilmemesi gerektiğini ifade eder. Bireyin mutlu olması sadece erdemli olmasına bağlanamaz. Kişi, erdemlerin yanında dışsal iyilere de sahip olmalıdır. Dışsal iyiler dostluk, zenginlik, makam, soyluluk, beğenilmek ve övülmek gibi unsurlardır (Aristotle, 1906: 345; MacIntyre, 2007: 192).

Fakat yukarıda açıklandığı gibi erdemlilik pratik-rasyonel eylemin olmazsa olmazları arasındadır. Aristo bu önemli unsuru düşünce ve karakter erdemleri olarak ikiye ayırır.

Düşünce Erdemleri (Entelektüel Erdem) ve Karakter Erdemleri (Ahlaki Erdem)

Düşünce erdemleri grubunda bilgelik, doğru karar alma, aklı başında olma gibi erdemler bulunur (Aristotle, 1906: 33). Birey bu tarz erdemlere doğuştan ya da doğal olarak sahip olmaz. Düşünce erdemleri genel olarak eğitimle kazanılır, zamanla bireyin erdem deposunda birikir ve tecrübe edildikçe olgunlaşır (MacIntyre, 2007: 197).

Karakter erdemleri grubunda ise cömertlik ve ölçülü davranma gibi erdemler yer alır. Bir insan övülürken genellikle karakter erdemlerine vurgu yapılır. Mesela elinden gelen her iyiliği yapan, ikramı seven, eli açık kişiye ‘çok cömert birisi’ denir (Aristotle, 1906: 33). Karakter erdemleri tecrübe ve alışkanlıkla kazanılır. Bu sebeple bu kategorideki erdemler tabii şartlardan elde edilmez. Birey öncelikle bu tarz bir özelliğe sahip olur, sonra bunu geliştirir. Yani kişi nasıl ki inşaat sanatını öğrenip ev ustası oluyorsa adil davranarak adil, cesur davranarak cesur olur (Annas, 1988: 156). Ona göre “erdem uygulamayla beslediğimiz bir şeydir” (Sandel, 2012: 131); “erdemli bir

davranışta bulunmak erdemli şekilde eyleme eğilimini kazanmamıza yardım eder” (Sandel, 2009: 234).

Diğer yandan Aristo’ya göre bireyin benzeri eylemleri alışkanlık haline getirmesi sonucu huylar oluşur. Başka bir deyişle birey eylemin sonucunda haz ya da acı duyar. Ortaya çıkan haz ve acılar huyların oluşmasını sağlar (Smith, 1999: 631). Burada önemli olan husus dengedir. Birey çok çeşitli eylemlerde bulunabilir. Eylemleri sonucu elde ettiği faydalar duruma ve şartlara göre farklılık gösterir. Ancak gereğinden fazla eylemi sürdürme bireye zarar verir. Doğru olan bireyin dengeli şekilde eylemde bulunmasıdır. Örneğin zenginleşme uğruna kişinin sürekli olarak uzun saatler boyunca çalışması kendisine zarar verir. Bu nedenle Aristo ekonomik faaliyetler konusunda da dengeli olmayı önerir (Aristotle, 1906: 39).

Aristo’ya göre eylemde bulunurken bir tercihte bulunmak ya da bulunmamak, seçmek ya da seçmemek konusunda üç belirleyici vardır. Bunlar güzel, yararlı, zevk alınan ve tam aksi şekilde çirkin, zarar veren, kötü hissettiren unsurlardır (1906: 41). Pratik-rasyonel eylemde bulunan birey belirleyiciler arasından doğru olanı tercih eder. İyi insan yararlı şeyleri tercih ederken kötü insanın haz konusunda zaafı vardır (Sherman, 1989: 103).

İnsan ruhunda huy, etkilenim ve imkân cepheleri bulunur. Haz duyulan ve zarar veren unsurların sonrasında gelen kıskançlık, korku, merhamet gibi duygular etkilenim olarak belirtilebilir (Aristotle, 1906: 47). Bu duygulardan etkilenmemizi sağlayan yani acı çekmemize ya da sevinmemize neden olan duygular imkândır. Etkilenme hissinin iyilik veya kötülük olarak genelleşmesine huy denir. Mesela bir olaya olması gerekenden daha fazla tepki göstermek (kızmak) huydur. Erdemlerden ruhta bulunan huy, etkilenim ve imkân kategorisinden huyda yer alır. Yani bir olayda ortaya çıkan tepki ya da davranışın içinden erdeme ulaşılır (Aristotle, 1906: 49).

Erdem hangi konuyla ilgiliyse o konuda daha iyiye ulaşmayı amaçlar. Daha iyiye ulaşmak da bunları sağlayacak huylarla gerçekleşir (Aristotle, 1906: 49). İyiye ulaşmayı amaçlayan insani erdemlerde veya karakter erdemlerinde duyguların aşırı veya azlığı kötüdür. İyiye ulaşmayı sağlayacak orta yoldur. Pratik-rasyonelliğe göre erdemli olan; en uygun zamanda, makul derecede, doğru kişilere karşı veya onlarla beraber hareket etmektir, zira iyi ve orta olan da budur (Aristotle, 1906: 50). Fazlalık ve eksiklik kötülüğü gösterirken orta olmak erdemi işaret eder. Yani Aristo erdemi ifrat ve tefrit düzeyinden uzak orta bir yol bulma olarak ifade eder (1906: 46).

Doğru tercihte bulunan erdemli birey iyi huyludur denir. Bu rasyonel aklın bir ürünü veya doğru bir davranış sergileyen bireyin orta yolu benimsemiş olmasıdır. Tabii ki orta yol veya orta her zaman iyiye yönlendirir diye mutlak bir geçerlilikten bahsedilemez. Birçok eylemin ortası önerilmez çünkü ortası da kendisi de kötüdür. Hırsızlık, yalan söylemek, iftira atmak gibi eylemler bunlara örnek verilebilir (Aristotle, 1906: 46).

Buradan hareketle üç tür eylem biçimine ulaşılır. Bunlar iki kötü, bir iyi (orta) eylem biçimidir (Aristotle, 1906: 52). Örnek vermek gerekirse harcamanın ifrat (kötü) düzeyi savurganlık, tefrit (kötü) düzeyi cimrilik, erdem düzeyi (vasat-orta yol) cömertliktir. İslam dininin de aynısını vurguladığı gibi (Duran, 2002: 40), pratik-rasyonel eylemde esas olan ifrat ve tefrit gibi kötü olan uç noktaların vasatını (ortasını) tercih etmektir (Aristotle, 1906: 54). Aristo'ya göre bu ilke hemen her eylemde söz konusudur ancak ortayı bulmak kolay değildir. Para harcamak gibi bir eylemi herkes yapabilirken paranın ne zaman, niçin, kim için, nasıl harcanacağını herkes bilemez. Yani pratik-rasyonel eylemde bulunmayı ancak az sayıda insan becerebilir (Aristotle, 1906: 296). Tabii olarak hataya meyilli olan insan kimi zaman eksik (kötü) tarafa kimi zaman da farklı tarafa (kötü) sapabilir. Yapılması gereken ise insanların hatalarından ders çıkarıp doğru olanı yapmalarıdır (Aristotle, 1906: 56).

Ekonomik pratik-rasyonellikte eylemin ne zaman, hangi amaçla, hangi araçla, ne şekilde yapıldığı önemlidir. Bu süreçte birey tercihlerde bulunur. Tercihinde akıl faaliyettedir. Pratik-rasyonel eylemde birey kendine hakim bir şekilde hareket eder. Kişi kendine hakim olamıyorsa tercihinin göre değil isteklerine göre eylemde bulunuyordur. Bu bakımdan istek ve tercih birbirinden farklıdır. Tercih beceri isteyen şartlarda ortaya çıkar. Bunun için akıl ve düşünce gereklidir. Ayrıntılı düşünme kabiliyeti geçerlidir. Akıllı insanlar kendilerinin sonuçlarına etkide bulunduğu şeyler hakkında ayrıntılı düşünürler. Ayrıntılı düşünme eyleminin ardından verilen karar tercihtir (Aristotle, 1906: 62-73). Anlaşılacağı üzere Aristo bireyin pratik-rasyonel eylemde bulunabilmesi için erdemli davranması gerektiğini, erdemli davranmayı sağlayanın ise huylar olduğunu, tüm bunların bilinçli bir şekilde yapıldığını ve yaparken de aklın ön planda olduğunu belirtir (1906: 180).

Pratik-rasyonellikte eylemlerin doğruluğunu 'duyum, istek ve akıl' gibi üç önemli nokta oluşturur. Tercih sonucu eylemler ortaya çıkar, tercih ise istekten kaynaklanır. Bu süreci işleten de akıl argümanıdır. Akıl, düşünce ve huy ile eş zamanlı çalışır. Buradaki düşünce ise amaç ve eyleme yöneliktir (Aristotle, 1906: 182). Aristo'nun pratik-rasyonelliğine göre bireyin aklı

başında olmalıdır. Akli ön plana alan birey para, güç, makam gibi hazlara kendini kaptırmaz. O, iyi hayatın gerekliliklerini doğru bir şekilde yerine getirir. Dikkat edilirse pratik-rasyonel davranan bireylerde ölçülülük hakimdir. Ölçülü insanlar da akli başında hareket ederler. Bu açıdan akli başında olmak bir erdemlilik halidir (Aristotle, 1906: 187).

Bu bakımdan pratik-rasyonel eylem, iyi insanın akli başında, doğru ve gerçeğe uygun davranışdır (Aristotle, 1906: 198). Birey eylemde bulunurken kendisi için neyin iyi olacağını düşüneceği gibi neyin kötü olacağını da düşünmesi gerekir ki yaptığı eylemden emin olsun, şüphesiz doğru olarak benimseyin ya da karşıdaki kişiye doğru olarak kabul ettirsin (Aristotle, 1906: 247).

Aristo, pratik-rasyonellikte erdemlere özel önem atfederken en önemli vurguyu adalet erdemine yapar. Çünkü düşünürü göre en önemli erdem adalettir (Porter, 2003: 45; Wilkes, 1978: 556; Annas, 1989: 389). Adalet diğer insanlarla ilişkileri düzenleyerek tüm erdemleri kendi bünyesinde toplar. Hatta bütün erdemler arasında sadece adalet erdemi diğer insanların da iyiliğine hizmet eder. Adil birey hangi eylemde bulunursa bulunsun mutlaka diğer bireyler için de yararlı olanı yapar. Adaletin en üstün değere layık olması bundan kaynaklanır. Adalet, erdemın herhangi bir parçası değil tümüdür. Bu bakımdan Aristo adaleti erdemın ta kendisi, adaletsizliği de kötülüğün ta kendisi olarak ifade eder (Sandel, 2009: 297).

Özetle Aristo, bireyin birbiriyle bağlantılı beş alt eylem türünü aynı süreç içinde gerçekleştirmesi sonucu pratik-rasyonel eylemin tamamlanacağını bildirir. Öncelikle birey içinde bulunduğu durumun özel şartlarını belirleyebilmeli ve idrak edebilmelidir. Ardından oluşturduğu çerçevenin iyilerini ve kötülerini belirli bir bilgi birikimine sahip olmak koşuluyla mantıksal bir süzgeçten geçirerek ortaya koyabilmelidir. Sonrasında eğitim düzeyi, meslek, tecrübe ve kariyer gibi sahip olduğu özelliklerin sunduğu referans ile ulaşmak istediği iyileri tespit edebilmelidir. Bu doğrultuda kendi iyilerine ulaşmak için doğru karar verip önündeki seçeneklerden en iyi olanı saptayabilmelidir. Nihayetinde birey verdiği kararı eyleme geçirebilmelidir. Böylelikle pratik-rasyonel bir eylem tamamlanabilecektir.

Pratik-rasyonel eylem, birincil amaç olan iyinin iyi olduğu için amaçlanması ve yapılmasıdır. Kötü, iyi ve en iyi ayrımı yapabilen rasyonel bireyin sadece bu ayrımı yapması yeterli değildir. Toplumsal hayatta en iyiye yönelik bu anlayışla hareket edebilmelidir. Bu süreçteki ölçütler ahlak ve erdem ekleninde belirlenmelidir. Yani Aristo pratik-rasyonelliği ahlak ve erdem gibi iyiler üzerine inşa eder. Böylelikle,

"insan kendi isteklerini ve ihtiraslarını aklın egemenliği altına almak suretiyle hareketlerine ahlâki bir yön verebilir...Felsefi düşünme yeteneği sayesinde... gerçek insanlığa erişebilir. İhtiraslarını yenebilen insan, ahlâki erdeme, felsefi problemleri düşünebilen insan, fikrî erdeme kavuşmuş sayılabilir. İnsan gerçek mutluluğu politik faaliyette değil, felsefi düşünmede bulabilir" (Güriz, 2003: 171).

Bu tasarımın iktisadi hayata yansımaları ise ekonomik pratik-rasyonelliğe tekabül eder.

2. MacIntyre'in Düşüncesinde Ekonomik Pratik-Rasyonellik

Günümüzün en önemli bilim insanlarından biri kabul edilen Alasdair Chalmers MacIntyre, Aristo gibi geniş kapsamlı bir pratik-rasyonellik kurgusu ortaya koyar. MacIntyre kurgusunu ahlak, erdem ve adalet gibi çeşitli dinamiklerle destekleyerek Batı sisteminin işlevini yitirdiği kabul edilen dinamiklerine yeni bir form vermeye çalışır. Bu itibarla, erdemlerin 'nakşın ilmiği'ni oluşturduğu bir ahlak felsefesi inşası ve ardından buna dayalı bir adalet kompozisyonu oluşturma peşindedir.

İskoç ahlak filozofu MacIntyre'a göre Weber'in amaç-rasyonel olarak ifade ettiği olgu (Weber, 1947: 106) günümüz toplumlarındaki ahlaki yozlaşmanın en önemli nedenleri arasındadır. Bu doğrultuda MacIntyre, modern bireyin hayatının adeta mozaik andıran parçalara ayrıldığını ve bireyin her aşamada ayrı bir ahlaki tutum sergilemeye zorlandığını vurgular. Bu durum bütüncül ve evrensel bir ahlaki yapının ya da ortak bir ahlak dilinin oluşmasını engeller. Ona göre bugünün içi boş ya da kof unsurlarla dolu olan ahlaki değer yargıları esas mahiyetlerinden olabildiğince uzaklaşmış durumdadır. Yani düşünür ideal bir ahlak toplumu kurma niyetindedir. Bu meşakkatli süreçte kullandığı doneler ise eski çağlardan özellikle de Aristoteles'ten bu yana gelen ahlaki yaşam formatları ve erdem prototipleridir.

Bu doğrultuda ilk olarak MacIntyre'in pratik-rasyonellik inşasında birinci adımı oluşturan erdem tasavvuru ele alınacaktır. Onun erdem teorisi pratik, öykü ve gelenek dinamiklerinden oluşan bir yapıdır. Ardından düşünürün pratik-rasyonellik inşasında ikinci adımı olan rasyonel adalet anlayışı izah edilecektir.

A. Pratik-Rasyonelliğin Birinci Boyutu: Erdem Teorisi

MacIntyre bugünkü erdem kavramından ziyade eski çağlardan bu yana öne sürülen ve benimsenen erdem anlayışına yoğunlaşır. Düşünür, Antik çağ kültürlerinden başlayarak çeşitli filozof ve düşünürlerin erdem görüşlerini benzerlikleri ve farklılıklarıyla bir süzgeçten geçirerek kendi erdem

anlayışını şekillendirir. Buna bağlı olarak MacIntyre'in erdem teorisi üç dinamikten oluşur. Bunlar pratik, öyküsel bütünlük ve gelenektir.

MacIntyre'a göre pratik kavramı insan eylemini organize eden genel bir eğilimdir. O, görüşlerinin daha iyi anlaşılması için örnekler üzerinden hareket eder. Mesela satranç oynamak bir pratik iken oyun taşlarını dizmek bir pratik değildir. Ya da mimarlık bir pratik iken tuğlaları alıp duvar örmek bir pratik değildir. Anlaşılacağı üzere MacIntyre'in pratik kavramına bakışı bütüncüdür (MacIntyre, 2007: 187-188).

Düşünürün pratik tanımında içsel iyiler ve üstünlük standartları gibi teknik içeriği olan kavramlar yer alır. Birey, eyleminden iki tür iyi grubu elde eder. Bunlardan birincisi dışsal iyilerdir. Bu tarz iyiler eylemin sonucunda kişinin elde edeceği para, güç, makam, haz, saygınlık gibi unsurlardır. Şayet birey sadece bu amaçla eylemde bulunursa onu hile, yalan, aldatma gibi olumsuz araçlardan alıkoyacak bir etken yoktur. Çünkü bu pratikte birey çıkar odaklı davranır (MacIntyre, 2007: 188). MacIntyre'in anlayışında kurumlar ya da firmalar dışsal iyileri ortaya çıkaran birimlerdir. Üniversiteler, golf kulüpleri, araştırma ve geliştirme merkezleri, hastaneler, fabrikalar dışsal iyileri geliştirmek için vardır. Bu kurumlarda statü, para, makam ve güç gibi dışsal yani maddi iyi kazanımlar ortaya çıkarılır (2007: 189). Bundan dolayı MacIntyre'in dışsal iyi kavramı Weber'in amaç-rasyonelliğine tekabül eder denilebilir (Weber, 1978: 64; Habermas, 1984: 254). Öte yandan kurumlar ayakta kalabilmek için pratiklere ihtiyaç duyar. Pratikler de var olabilmek için kurumlara rağmen güçlü durmak zorundadırlar (Porter, 2003: 40). Maddiyata yönelik ya da kişisel çıkarlar ve rekabetçi ortam, pratiğin esas niteliğini her zaman tehdit altında tutar. Öyle ki MacIntyre günümüzde rekabet olgusunun daima pratiğin dışsal iyilerini ön plana çıkardığından yakınıdır.

Bir pratiğe içsel olan iyiler yapılan eylemin kişiye değersel katkısı olarak ifade edilebilir. Birey eylemde bulunurken sonucunda para kazanabilir, terfi edebilir, makam sahibi olabilir. Eylemin gerçekleşme sürecinde ise kişinin rasyonel yolları izlemesi, meşru araçları kullanması, bilgisini ve kabiliyetini geliştirici yöntemleri tecrübe etmesi ya da hataya düşüp yeni stratejiler geliştirmeye çalışması 'pratiğe içsel olan iyileri' ortaya çıkarır. (MacIntyre, 2007: 190; Brewer, 1997: 828).

İçsel olan iyilerin kazanımının şartı eylemin bizzat birey (özne) tarafından gerçekleştirilmesiyle mümkündür. Burada gelişimin sürekliliği söz konusudur. Bunun yanında içsel iyiler pratiği etkileyen ve yenilik peşinde olan ve pratiğin daha iyi konuma gelebilmesi için bireyin üstün ve etkin şartlar

ortaya çıkarma çabasını da oluşturur. Varılmaya çalışılan nokta yani pratiğin üstünlüğü tarihsel süreçte ulaştığı doruk noktasını ifade eder (MacIntyre, 2007: 191). MacIntyre buna ilişkin olarak pratiklerin teknik tarafını vurgular. İçsel iyilerin aracılığı ile teknik kapasitenin, beşeri potansiyelin ve iradenin pratik olgusunu ilerletmesi ve geliştirmesi mümkündür. Bu bakımdan her pratik bir gelenek ve tarihsel birikime işaret eder. Bireyin bir pratik sürecinde fail olarak yer alması, o kişinin bahsi geçen pratikteki tarihsel birikimi oluşturan diğer kişilerle bir nevi iletişime girmesi demektir. Öncül katılımlarla kurulan ilişki ve iletişim ilgili pratiğin bagajına vakıf olmayı gerektirir (MacIntyre, 2007: 197).

Anlaşılabileceği üzere pratik açısından dışsal iyiler genel itibariyle zararlı iken sadece bu konumdan yarar sağlayana iyidirler. Birey ve toplum nazarında dışsal iyinin sağlanması aynı paralelde ilerlemez. Bir kesim fayda sağlarken diğer kesimin faydası azalır. Buna karşın içsel iyiler hem bireyin hem de toplumun kazanımlarını arttıran pratik unsurlarıdır.

Düşünür içsel olan iyilerin mutlak surette bazı erdemlerle donatılmış olmaları gerektiğinden söz eder. Hatta içsel olan iyilerle birlikte bu erdemler pratik-rasyonellik olgusunun olmazsa olmazlarıdır. MacIntyre'a göre bahsi geçen erdemler adalet, dürüstlük, cesaret ve tutarlılıktır. Onun ifadesiyle toplumsal olmanın esas şartı adalet, bu bağları güçlendiren dürüstlük, mevcut değerleri koruyan cesaret ve ahlakın bireyin tüm hayatına egemen olması tutarlılığı gösterir (MacIntyre, 2007: 192).

MacIntyre, insan hayatını ve davranışlarını öyküsel bir anlam yükleyerek şekillendirir. Onun düşüncesinde insan hayatı doğum ve ölüm arasında geçen bütünsel bir öyküdür. Bu öyküde bir sonraki adımın veya anın bilinememezliği gerçeği vardır. Öykünün zorunlu bir şekilde öngörülemez olması hayati önem taşır.

Ayrıca öyküsel hayat teleolojik niteliktedir. Bireyler hayatlarını diğer bireylerle ilişki kurarak sürdürürler. Geleceğin inşasında bireylerin ortak emekleri ve rolleri bulunur. Bu öyküsel gidişatta her zaman arzulanan sonuçlar gerçekleşmeyebilir. Yine de bireyler ileriye dönük belirli amaç ve hedefler doğrultusunda yaşarlar. Bu bakımdan öngörülemezlik ve amaçsallık aynı hayat formunda yer alır (MacIntyre, 2007: 201-202).

Bireyin öncelikle hangi öykülerde yer almak istediğini belirlemesi gerekir (MacIntyre, 2007: 319). Yaşamak istenen öykülerin birlikteliği bireyin hayat formunu oluşturur. İyi bir hayatın dizaynı iyi öykülere ait olmakla gerçekleşir. MacIntyre'a göre hayatın bu şekilde organizasyonunun yapılması dini ve ahlaki değerlerin öne çıkarılmasıyla mümkündür (2007: 203).

Öte yandan öyküler insana hayati tecrübe katarak iyi, kötü, doğru, yanlış, güzel, çirkin olanı öğretir. Tecrübe edilen her öykü hayatın gidışı konusunda bireyi eğitir. Bu bakımdan öyküsel hayat formu ile iyi hayat kavramı arasında bir bağ vardır. MacIntyre insanların iyi hayat arayışına adanmış hayatları, insani iyi hayat olarak vurgular. İnsani iyi hayat formatının gerçeğe dönüşmesiyle ve sistemin barındırdığı pratiklerin işlevini yerine getirmesiyle ortaya çıkan erdemlerden bir iyi tasarımı elde edilir. Erdemler pratiklere içsel olan iyileri sunmakla beraber bireylerin gündelik hayatlarında karşılaşacakları problemleri ahlaklı bir şekilde çözmelerine de yardımcı olurlar (MacIntyre, 2007: 203).

MacIntyre'in pratik-rasyonellik olgusunun birinci boyutunun son ayağını gelenek kavramı oluşturur. Onun gelenek kavramı, başı belli olmayan bir zaman diliminden itibaren keşfedilen ve muhafaza edilen pratiklerin oluşturduğu ve pratiklere içsel olan iyilerle süslenen bir olgudur (MacIntyre, 1990: 63). MacIntyre'in sosyolojisinde gelenek bir sistemi, bir eşyayı, bir hukuk kuralını, bir şiiri, bir dini, bir bölgeyi temsil edebilir. Buna göre MacIntyre geleneği yaygın kullanım alanından çıkarıp, farklı bir çizgide ele alır. Ona göre gelenek dinamik bir çizgide ilerleyen tecrübe ve bilgi birikimidir (MacIntyre, 1990: 65-66). Diğer taraftan gelenek içindeki değerlerin belirli bir dönem boyunca gerçek hayattan dışlanması geleneklerin ortadan kalkmasına yol açar. Bu meyanda düşünür bireyin benimsediği bir geleneğe dair tarihsel bilgi birikimi ya da değerler sistemini bilmenin ve ona uymanın erdeminden söz eder (MacIntyre, 2007: 204).

MacIntyre ahlaklı toplum dizaynında birinci kademeyi erdemlere dayalı bir ahlak teorisi ile tamamlar. Aşağıda onun ikinci adımı olan adalet olgusu ele alınacaktır.

B. Pratik-Rasyonelliğin İkinci Boyutu: Adalet ve Rasyonellik

MacIntyre bir adalet teorisi oluşturma çabasında olmamasına rağmen adaleti temellendirme meselesine ilişkin yoğun enerji harcar. O, ne çeşit bir rasyonaliteye sahip olunması gerektiğini açıklamaya çalışır. Ona göre tarihsel süreçte ortaya çıkan tüm geleneklerin kendine özgü rasyonelite anlayışları, dereceleri ve kavramları vardır ve buna bağlı olarak da birbirine benzer ve farklı adalet anlayışları ortaya çıkar (Graham, 2003: 15). Yani MacIntyre adalet ve rasyonalite ilişkisine ağırlık verir. Adalet anlayışlarının içselleştirdikleri rasyonalite düzeylerine hakim gelenek çerçevesinde geliştirilebilir sürdürülebileceğini vurgular. MacIntyre, çizgisini takip ettiği Aristocu bir metotla adalet erdeminin gelişmesini sağlayacak yol ve yöntemleri sunar. Düşünür, ahlak ve erdem gibi değerlerden oluşan adalet kavramına yönelik

evrenselleştirilebilecek ilkelerin mevcudiyetinden ve imkânından bahseder. Adaletle ilişkin tüm ilkelerin evrensel nitelikte olması gerektiğini savunur. Düşünürü göre üretilen rasyonelliklerin diğerinden daha rasyonel olması söz konusu değildir (MacIntyre, 1988: 346-350). Hatta evrensel nitelikte toplumsal bütünleşmeyi gerçekleştirme iddiasında olan sistemlerin hepsi derin bir yanlışa sürüklenirler. Bahsi edilen anlayışlara hakim olan tek bir rasyonalite ilkesiyle sadece belirli bir gelenekten üretilen yönlendirmelere göre hareket edilir (Sandel, 2009: 320). Mesela aydınlanmacı felsefe kendi görüşü haricinde öne sürülen bütün varsayımları irrasyonel niteler. Böylece bu ekolü takip edenler özellikle MacIntyre'ın vurguladığı düşünceleri yok sayarak belki de rasyonel bir çözüm demetini işlevsiz hale getirirler. Halbuki gelenek temelli ve onun bahsettiği anlamda gelenekler zincirini birbirine bağlayan rasyonalite çeşitleri ve dereceleri evrensel bir adalet anlayışını inşa etmede ya da pratik-rasyonelliğe ulaşmada bir ipucu verebilir. MacIntyre'ın dediği gibi tüm rasyonellik kavramları ve adalet teorilerinin altında farklı anlayışlar yatar. Bu hususta o, aydınlanma döneminin anlayışını eleştirir.

MacIntyre'a göre liberal rasyonalitede eylemi hazırlayan unsur, rasyonel bir ihtiyaçtan öte hazza ve faydaya yönelik şekli bir istektir (MacIntyre, 1988: 339-342). Dolayısıyla bireylerin farklı tercihleri arasında çatışmalar yaşanır. Liberal toplumlarda adaletle duyulan ihtiyaç bu noktada kendini gösterir. Bireylerin ortaya koyduğu amaçlara yönelik tercihlerini pratiğe geçirme esnasında uyulacak ilke ve kurallar bütününü oluşturma adaletin temel fonksiyonları arasındadır. Bu düzenleyici adalet sistemi, bireysel tercihler arasında hangisinin diğerlerine nazaran daha önemli olduğunu belirlemeye yarar (Solomon, 2003: 114).

Liberal toplumlarda yaşayan bireyler sahip oldukları değerler ile rasyonellik türü ve derecelerini farklı ve kendilerine has şekilde tanımlarlar. Bu mozaik yapıda farklı görüşlerin çatışması kaçınılmazdır. Fikirsiz anlaşmazlık durumlarında liberalizmin tarafları sakinleştirecek ve bir çıkar yol gösterecek felsefesi yoktur. Liberal toplumlarda problemlerin çözüm süreçlerinin sürekli ötelendiği bir gerçektir. Ancak tartışmalar rasyonel olarak çözülmese de liberal kurumlar, fikirsiz anlaşmazlık ve çatışmalar üzerine yapılan değerlendirmeler belirli düzeyde fayda üretir. MacIntyre'a göre çatışan argümanlar, araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarla ve konferans, müzakere, toplantı tarzı faaliyetlerle sürekli gündeme getirilir. Sürecin aktif ya da pasif katılımcısı olan birey, kendi tercih, istek ve görüşlerine bir çeşit anlam yükleyebilir. Ortaya atılan fikirler bireylerin anlamlandırmaları ile toplumsal hayatta belirli bir etki gücüne ulaşır. Adalet mekanizması, ileri

sürülen fikirlerin ifade imkânlarının eşit şekilde dağılımını yapmakla ve fırsat eşitliğini temin etmekle yükümlüdür. Felsefi düzlemde de tartışmalar bir sonuca bağlanmadan varlığını korur. Fikir alışverişleri genellikle ortak bir paydada buluşmak ve bir sonuca ulaşmak amacıyla değil, bir tartışma platformu oluşturmak ve bu ortamda yer almak için gerçekleştirilir. Liberal anlayış sisteminin çözüme kavuşturamadığı sosyal problemler ağı özellikle rasyonel hukuk sistemi ile çözülmeye çalışılır. Liberal toplumlarda filozof ve düşünürlerin yerine hukuk insanları ikame edilir (MacIntyre, 1988: 344-346).

MacIntyre, modern toplumdaki adalet algısını şöyle açıklar: A bireyi, bir işletme sahibidir. Bu birey bir süredir ev sahibi olmak için para biriktirir. Fakat devletin benimsediği vergi politikaları sebebiyle planladığı ölçüde birikim yapamamaya başlar. A bireyi için bu durum adaletsizliktir. B bireyi ise bir serbest meslek sahibidir. Vergi artışları dolayısıyla düşük gelirli kişilerin gelirlerinin düşmesi, kendisinin satışlarını etkiler. Bu nedenle gelir dağılımı adaletsizliğini azaltacak vergilendirmeyi savunur. İlgili bireylerin adalete ilişkin talepleri belirli yöntemlerle uzlaşma çerçevesinde sağlanabilir. Ancak aradaki çelişkinin giderildiği söylenemez. Adaleti talep eden bireyler arasından bir taraf her zaman bedel öder. Politik amaçlar uğruna temel değerlerden biri daima görmezden gelinir (MacIntyre, 1988: 362-365). Düşünür, bu iki birey modelinin adalet anlayışlarının liyakat kavramını işaret ettiğini belirtir. İlk birey elde ettiği kazanımları hak ettiğini, diğer birey fayda sağlayamadığı duruma ilişkin olarak bunu hak etmediğini savunur. Bu da nihayetinde vatanseverlik erdeminin zayıflamasına neden olur (MacIntyre, 2007: 238). Kısaca düşünür toplumda genel kabul gören bir adalet anlayışının, ilkelerin ya da değerlerin olmadığını belirtir.

İşte bu sebeple MacIntyre, Aristoteles geleneğine refere ederek adaleti en başta bir erdem olarak ele alır. O, adalet anlayışının rasyonel donelerle donatılmasında Aristoteles'in çizgisine işaret eder. Bir başka ifadeyle düşünür, erdemlerin motive ettiği bir toplumsal anlayışı işaret eder (Frankena, 1983: 585). Yukarıda bahsedilen pratik, öyküsel bütünlük ve gelenek özelliklerine sahip erdem anlayışının yaygınlaştığı bir toplumda pratik-rasyonel bir adalet ve ahlak sisteminin tesis edilebileceğini savunur.

Düşünüre göre pratik kavramı tüm bu formülasyonun özünü oluşturur. Pratiklere içsel olan iyilerin gerçekleştirilmesi ideal hayat biçimini organize eder, bu da nihayetinde ahlaklı toplumun dizaynını motive eder (Beadle and Moore, 2006: 336). Bu bakımdan doğruluk, dürüstlük, cesaret ve hepsinden önemli olarak adalet erdeminin ahlaki eylem yüklü bir hayatın olmazsa olmazları olduğu söylenebilir (Schneewind, 1982: 653-654). Yani düşünüre

göre bireyler toplumsal hayattaki pratiklere, özellikle içsel iyi arayışı amacıyla katkıda bulunmalı ve bu doğrultuda sahip olunan üstünlük kuralları (optimum davranış) çerçevesinde eylemde bulunmalı ve pratiklere içsel iyileri içselleştirmelidir. Dolayısıyla Aristoteles gibi MacIntyre'a göre de adalet olgusu, pratiklerin temelinde yatan değersel motiflerin açığa çıkarılmasında ve pratiklerin oluşturduğu geleneğin sürdürülmesine imkan veren toplumsal sistem ve siyasi yapıda, her zaman en önemli erdem olarak karşımıza çıkar (MacIntyre, 2007: 228-229; Hauerwas, 2007: 39).

Sonuç

Rasyonellik bireyin davranışlarını ve kararlarını akılcı bir temel üzerine inşa etmesidir. Bu sürecin genelleşmesi rasyonel bir hayat tarzına tekabül eder. Tabii olarak bu sürecin birey ve toplum nazarında çeşitli sonuçları gün yüzüne çıkar. Tek amacı fayda ve kârını olabildiğince yükseltmek olan modern bireyin ekonomik kazanımları uğruna ağır bedeller ödediği su götürmez bir gerçektir. Birey salt amaç-rasyonel eylemleri neticesinde araçsallaşma, metalaşma, yabancılaşma, şeyleşme, soyutlaşma, anlam kaybı, özgürlük kaybı, motivasyon kaybı ve meşruiyet krizleri gibi psiko-patolojik rahatsızlıklara maruz kalır.

Toplumsal düzen açısından en ideal olanın ekonomik gelişmişlik olarak kabul edildiği günümüzde Batı insanı adeta kendi kurduğu sistemin kurbanı haline gelir. Özellikle bahsi geçen düzende adalet, iyilik, ahlak, aidiyet, hoşgörü, paylaşma, sağduyu ve yardımlaşma gibi değerlerin içleri boşaltılmıştır. Bu değerler aşırı pozitivizmin baskısıyla sindirilmiş, materyalist ve rasyonalist akım tarafından dışlanmıştı. Rasyonel olmanın temel şartı bireyin bu kavramlardan uzak durması kabul edilmiştir. Ana akım iktisat disiplinde de aynı zihniyet geçerlidir. Bütün ekonomik faaliyetlerin salt akılçılık ya da faydacılık temelinde icra edilmesi özendirilmiş ve teşvik edilmiştir. Öyle ki salt ekonomik parametrelerin motive ettiği eylemde bulunmak günümüz ekonomisinde var olmanın parolası haline getirilmiştir. Bu durumun tüm dünya toplumlarını derinden etkilediği yaşanan ulusal ve uluslararası olumsuzluklardan açıkça anlaşılabilir.

İnsanlığın içine sürüklendiği ve hapsedildiği bu handikaptan kurtuluşu yine rasyonelleşmenin içinden üretilen bir olguda yani pratik-rasyonelliğin özümsemesinde aranabilir. Pratik-rasyonelliği kurgulayan öncü düşünürlerden biri Aristo'dur. Onun tasarımına göre iyi sadece iyi olduğu için yapılmalıdır. İnsanı iyiye yönlendiren ahlaklı ve erdemli olmasıdır. O, bir insanın erdemli olmadan pratik-rasyonel davranamayacağını belirtir. Bu nedenle

akıl sahibi insanlar her zaman birincil amaçlara yönelir. Erdemli olmanın en önemli göstergesi de birincil amaçların benimsenmesidir.

Aristo geleneğini günümüze uyarlayan MacIntyre'in pratik-rasyonellik teorisi ise erdemlerin motive ettiği ahlak tasarımını ve adalet temasını içinde barındırır. Düşünür, Yeni-Aristoteles geleneğini ve bu kaynağa ait çözüm yollarını modern toplumların çıkmazları açısından değerlendirir. Bu açıdan onun pratik-rasyonellik ile açıklamaya çalıştığı olgu ortak bir ahlak dili, ortak iyi kavramı ve herkes tarafından kabul gören ortak bir adalet anlayışıdır. Ona göre iyi bir hayat için Aristo'nun öne sürdüğü adalet, bilgelik, özdenetim, cesaret, dini değerler gibi erdemler; yeniden sosyo-kültürel hayata ikame edilmelidir.

Neticede pratik-rasyonelliğin mikro ve makro birimler tarafından içselleştirilmesi zenginleşme paradoksunu ortadan kaldıracaktır. İnsanlar diğer alanlarda olduğu gibi ekonomi alanında da iyi olanı tercih etmeye özen göstereceklerdir. Hedonist ve egoist zihniyet yapısı terk edilip akıl, ahlak, erdem, adalet gibi dinamiklerle düzenlenen adil bir iktisadi sistem ve birey modeli ortaya çıkacaktır.

Kaynakça

- Adorno, W. T. (1970). *Gesammelte Schriften* (G. Adorno und R. Tiedemann, Eds.). Frankfurt. Germany: Suhrkamp.
- Annas, J. (1989), "MacIntyre on Traditions: Whose Justice? Which Rationality by Alasdair MacIntyre". *Philosophy & Public Affairs*. 18(4). ss. 388-404.
- Annas, J. (1988). "Naturalism in Greek Ethics: Aristotle and After". *Proceedings of the Boston Area Colloquium in Ancient Philosophy*. 4(1). ss. 149-171.
- Aristotle. (1906). *The Nicomachean Ethics of Aristotle* (10th ed.) (F. H. Peters, Trans.). London. United Kingdom: K. Paul, T., T.
- Beadle, R. & Moore, G. (2006). "MacIntyre on Virtue and Organization". *Organization Studies*. 27(3). ss. 323-340.
- Bloomberg the Company. (2020). *Bloomberg Billionaires Index*. Erişim adresi: <https://www.bloomberg.com/billionaires/>.
- Brewer, K. B. (1997). "Management as a Practice: a Response to Alasdair MacIntyre". *Journal of Business Ethics*. 16(8). ss. 825-833.
- Credit Suisse Research Institute. (2018). *Global Wealth Databook 2018*. Erişim adresi: <https://www.credit-suisse.com/media/assets/corporate/docs/publications/research-institute/global-wealth-report-2018-en.pdf>.
- Dettling, L. J., Joanne, W. H., Lindsay, J., Kevin, B. M. ve Jeffrey, P. T. (2017). *Recent Trends in Wealth-Holding by Race and Ethnicity: Evidence from the Survey of Consumer Finances*. Washington: Board of Governors of the Federal Reserve System.
- Duran, B. (2002). *Akıl ve Ahlak*. İstanbul: Nesil Yayınları.

- Duran, B. (2017). *Din ve Kapitalizm*. Saarbrücken. Germany: Lambert Academic Publishing.
- Durkheim, E. (2005). *Suicide: A Study in Sociology* (J. A. Spaulding & G. Simpson, Trans.). New York. NY: The Free Press.
- Frankena, W. K. (1983). "MacIntyre and Modern Morality". *Ethics*, 93(3). ss. 579-587.
- Graham, G. (2003). "MacIntyre on history and philosophy". in M. Murphy (Ed.), *Alasdair MacIntyre: Contemporary Philosophy in Focus* (pp. 10-37). New York: Cambridge University Press. ss. 10-37.
- Gurtler, G. M. (2003). "The Activity of Happiness in Aristotle's Ethics". *The Review of Metaphysics*, 56(4). ss. 801-834.
- Güriz, A. (2003). *Hukuk Felsefesi* (6. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Habermas, J. (1973). *Legitimation Crisis* (T. McCarthy, Trans.). London. United Kingdom: Heinemann.
- Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action I* (T. McCarthy, Trans.). Boston. Massachusetts: Beacon Press.
- Hahnel, R. (2005). *Economic Justice and Democracy : From Competition to Cooperation*, Taylor & Francis.
- Hamilton, D., Dedrick A. M., Collins C. ve Ocampo, O. (2020). *White Supremacy is the Pre-Existing Condition: Eight Solutions to Ensure Economic Recovery Reduces the Racial Wealth Divide*. Erişim adresi: <https://inequality.org/wp-content/uploads/2020/06/RWD2020-June19-Final.pdf>.
- Hardie, W. F. R. (1968). *Aristotle's ethical theory*. New York. NY: Oxford University Press.
- Hauerwas, S. (2007). "The virtues of Alasdair MacIntyre". *First things: A monthly journal of religion and public life*. 176, ss. 35-40.
- Horkheimer, M. (1947). *Eclipse of reason*, London. United Kingdom: Oxford University Press.
- International Monetary Fund. (2020). *World economic outlook reports*. Erişim adresi: <https://www.imf.org>.
- Kallenberg, B. J. (2003). "The Master Argument of MacIntyre's After Virtue". In Murphy, N., Kallenberg, B. J. & Nation, M. T. (Eds.). *Virtues and practices in the Christian tradition: Christian ethics after MacIntyre* (pp. 7-29). Notre Dame. IN: University of Notre Dame Press.
- Korsgaard, C. M. (1986). "Aristotle and Kant on the Source of Value". *Ethics*. 96(3). 486-505.
- Lucaks, G. (1971). *History and Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectics* (R. Livingstone, Trans.). Cambridge. Massachusetts: The MIT Press.
- MacIntyre, A. (2006). "Ethics and Politics: Selected Essays Volume 2". NY. Cambridge University Press.
- MacIntyre, A. (1988). *Whose justice? which rationality?*. Notre Dame. Indiana: University of Notre Dame Press.
- MacIntyre, A. (1990). *Three rival versions of moral enquiry: Encyclopaedia, genealogy, and tradition*. Notre Dame. Indiana: University of Notre Dame Press.
- MacIntyre, A. (1998). *A short history of ethics* (2nd ed.). London. United Kingdom: Routledge.
- MacIntyre, A. (2007). *After virtue: A study in moral theory* (3th ed.). Notre Dame. Indiana: University of Notre Dame Press.
- Maddison, A. (2010). *Maddison database*. Erişim adresi: https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/data/md2010_horizontal.xlsx.
- Marx, K. (1975). *Early writings* (R. Livingstone, Trans.). Harmondsworth. United Kingdom: Penguin.

- Moss, J. M. (2011). "Virtue Makes the Goal Right: Virtue and Phronesis in Aristotle's Ethics". *Phronesis*, 56(3). 204-261.
- Oxfam. (2020). *Time to Care*. Erişim adresi: <https://www.oxfam.org/en/press-releases/worlds-billionaires-have-more-wealth-46-billion-people>.
- Oxfam. (2019). *5 shocking facts about extreme global inequality and how to even it up*. Erişim adresi: <https://oxf.am/2FH06EZ>.
- Phelps, E. S. (2020). *Poverty as injustice*, <https://www.project-syndicate.org/commentary/economic-growth-poverty-reduction-role-of-the-state-by-edmund-s-phelps-2020-08?barrier=accesspaylog>, (E.T. 01.10.2020).
- Piketty, T. (2014). *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital* (Çev. H. Koçak). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Polanyi, K. (1935). *The Essence of Fascism, Christianity and the Social Revolution*. London. United Kingdom: Victor Gollancz.
- Porter, J. (2003). "Tradition in the Recent Work of Alasdair MacIntyre". in M. Murphy (Ed.). *Alasdair MacIntyre: Contemporary Philosophy* (pp. 38-69). New York. NY: Cambridge University Press.
- PricewaterhouseCoopers. (2017). *The Long View How Will the Global Economic Order Change by 2050?*. Erişim adresi: <https://www.pwc.com/gx/en/world-2050/assets/pwc-the-world-in-2050-full-report-feb-2017.pdf>.
- Rawls, R. (1971). *A Theory of Justice*. Harvard University Press.
- Sandel, M. J. (2012). *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets*. London: Allen Lane.
- Sandel, M. J. (2009). *Justice: What's the Right Thing to Do ?*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Schneewind, J. B. (1982). "Virtue, Narrative, and Community: MacIntyre and Morality". *The Journal of Philosophy*, 79(11). ss. 653-663.
- Sen, A. (2000). *Development as Freedom*. New York: Anchor Books.
- Sen, A. (1981). *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford. United Kingdom: Clarendon Press.
- Sherman, N. (1989). *The Fabric of Character: Aristotle's Theory of Virtue*. Oxford. United Kingdom: Calerandon Press.
- Smith, T. W. (1999). "Aristotle on the Conditions for and Limits of the Common Good". *American Political Science Association*, 93(3). ss. 625-636.
- Solomon, D. (2003). *Moral Philosophy and MacIntyrean Critique*. in M. Murphy (Ed.). *Alasdair MacIntyre: Contemporary Philosophy in Focus* (pp. 114-151). New York. NY: Cambridge University Press.
- Striker, (1996). *Rationality in Greek Thought* (M. Frede & G. Striker, Ed.). Oxford. United Kingdom: Calerandon Press.
- Sugden, R. (1993). "Review: Welfare, Resources, and Capabilities: A Review of Inequality Reexamined by Amartya Sen". *Journal of Economic Literature*, 31(4). ss. 1947-1962.
- The World Bank. (2020). *Global Economic Prospects and Growth Reports*. Erişim adresi: <https://www.worldbank.org>.
- The World Bank. (2018). *The World Bank Annual Report 2018*. Erişim adresi: <http://documents.worldbank.org/curated/en/630671538158537244/The-World-Bank-Annual-Report-2018>.
- United Nations Development Programme. (2019). *Global Multidimensional Poverty Index 2019: Illuminating Inequalities*. Erişim adresi: <http://hdr.undp.org/en/2019-MPI>.

- United States Census Bureau. (2019). *Income inequality*. Erişim adresi: <https://www.census.gov/topics/income-poverty/income-inequality/data/data-tables.html>.
- Weber, M. (1947). *The Theory of Social and Economic Organization* (A. M. Henderson & T. Parsons, Trans.). London, United Kingdom: William Hodge and Company Press.
- Weber, M. (1950). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (3rd ed.) (T. Parsons, Trans.). New York, NY: Charles Scribner's Son.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society* (G. Roth & C. Wittich, Eds.). Berkeley, California: University of California Press.
- Wilkes, K. V. (1978). *The Good Man and the Good for Man in Aristotle's Ethics*. *Mind*, 87(348). ss. 553-571.